

Поль Рікер: пам'ять, історія, вдячність

Костянтин Сігов

Великий французький філософ Поль Рікер помер 20 травня 2005 року у своїй господі на півдні Парижа. Наступного дня інтернет оприлюднив виступи французького президента, прем'єр-міністра, міністра культури; світ почув: «Уся європейська традиція сповнена скорботи за одним із найталановитіших своїх голосів».

Важко писати in memoriam про мислителя, який вивів класичну думку далеко за рамки філософських і гуманітарних кіл у широке поле цивільного життя людства, повернувши практичній філософії ту високу гідність, про котру в посткомуністичних країнах майже не пам'ятають. На початку ХХІ століття філософія Поля Рікера, зібрана в трьох десятках його книжок, відіграє засадничу роль, аналогічну тій, яку відіграла для культури ХХ століття думка Бергсона, Гусерля, Гайдегера, Вітгенштайна, Гадамера. У великій книжці «Пам'ять, історія, забуття» (2000), виданій одночасно у Франції та в Америці й перекладеній основними європейськими мовами, він розширив обрії філософії пам'яті, надавши нового виміру темі Анрі Бергсона – *зусилля пригадування*.

Поль Рікер народився 27 лютого 1913 року в Рені. Мати невдовзі померла; батько загинув на фронті на початку Першої світової війни (у 1915 році). Сироту виховували татові батьки в дусі протестантської традиції. Формували його головні книги та спілкування з ліцейським викладачем філософії, неомістом Роланом Дальбесом.

Під час навчання в університеті до кола Рікерова читання входять «Два джерела моралі та релігії» Бергсона, а також коментарі Карла Барта до «Послання до римлян» і його ж праця «Слово Боже та слово людське», – пізніше філософ не без посмішки згадає в «Інтелектуальній автобіографії» про сліди «перемир'я» у своїй дипломній роботі після внутрішньої боротьби між вірою та розумом. Отримавши ступінь магістра (1934), Рікер продовжує навчання в Сорбоні. Тут його професорами були елініст Леон Робен, філософ Леон Бріонскі. Справжнім відкриттям для провінційного студента стала зустріч із Габріелем Марселем. На славетних Марселевих «п'ятницях» Рікер опановує сократичний метод філософування, знайомиться з ідеями Ясперса, Гусерля, Шелера, спілкується з Ніколаєм Бердяєвим. 1935 року, після одруження, він починає викладати філософію в лиці й активно вивчає німецьку мову, аж до початку Другої світової війни.

1939 року Рікер, який добровольцем пішов на фронт, потрапляє в полон. Вивчення в таборах філософії Ясперса, його аналізу «межових ситуацій» – поразка, смерть, помилка, самотність – по війні вилітєть у книжку «Карл Ясперс і філософія існування», написану 1947 року спільно з табірним товаришем Мікелем Дюфреном.

Переживши крах європейської цивілізації у Першій та Другій світових війнах, Рікерове покоління зробило першорядною громадянською справою відбудову Європи. Для французького

філософа просторим полем праці на багато років стане подолання повоєнних травм, забобонів та упередженості у стосунках Франції та Німеччини. Переклавши та відкоментувавши перший том Гусерлевих «Ідей», він 1948 року

чільне місце посідає синтез англосаксонської аналітичної філософії та «континентальної» герменевтичної традиції.

У панорамі філософії ХХ століття думку Рікера вирізняє засяг систематичного діалогу з основними гуманітарними науками. Історики, правники, політологи, лінгвісти, літературні критики, фахівці з біоетики відзначають його бездоганну компетентність у всіх цих дисциплінах (рідкісне амплуа серед філософів). Глибина дослідження нагадує про Аристотелеву ґрунтовність і широту підходу. Універсальність цього синтезу була продуманою відповіддю на той «конфлікт факультетів», що про нього німецьким університетам нагадував Кант. Історик ідеї, Рікер знову й знову наголошував на послабленні філософії у періоди її самозамикання та на злеті думки в часи появи нових форм діалогу з різними науковими парадигмами (від математики за Платона до біології за Бергсона).

Бібліографія Рікерових праць разом із книжками й дисертаціями про них, видана Лувенським університетом, склала чималий том. Серед великих наукових цехів і корпорацій, які високо оцінили Рікерів праці та його внесок в їхню царину досліджень, годі оминати екзегетику та біблійну критику. Широко обговорювано його розвідки про Бульмана, Ебелінга, Бонхефера, Мольмана, аналіз проблем демітологізації та герменевтики символів на конференціях у Римі, учасниками яких були Емануель Левінас і давній Рікерів товариш філософ Кароль Войтила.

Особливо дбає Рікер про підтримку інтелектуального руху опору комуністичній диктатурі в Європі, на схід від «залізної завіси». 1957 року він відгукується на революцію в Будапешті великою концептуальною статтею «Політичний парадокс». На запрошення Яна Паточки та Вацлава Гавела регулярно приїждить до Праги на підпільні семінари.

Одну з найцікавіших своїх книжок Поль Рікер назвав «Критика та переворот». У вільній формі діалогів із філософами він розкриває глибину стертого від Кантових часів концепту «критика». Нові форми критичної практики Рікер ілюструє яскравими прикладами «перетинань» його досліджень з ідеями Еліаде, Арона, Левінаса, Фуко, Дериди, істориками школи «Анналів», європейськими й американськими літературними критиками. Тут Рікер розробляє поле критичного аналізу форм «надлишку пам'яті» в одних, «надлишку забуття» в інших, про сучасну комеркативну політику, про зловживання пам'яттю та забуттям. Нові типи критики й «обміну пам'яті» культур, що вступили у конфлікт, Рікер ставить у ключову модель майбутнього етосу Європи.

У безперечній актуальності Рікерівської концепції «обміну пам'ятей» ми мали змогу переконатися, спостерігаючи реакції на 60-річчя закінчення

Другої світової війни. Історії та розповіді, що конфліктують між собою, нерозривний вузол «нарративних ідентичностей», які ігнорують одна одну – центральна проблема програмового Рікерова тексту «Яким є новий етос Європи?». Прокладати шлях через пекло проблем, що роздирають наш континент, буде важко без такого провідника, яким був покійний мислитель.

Професор Сорбони та Чиказького університету Поль Рікер був також почесним професором понад 30 університетів світу й серед них Києво-Могилянської академії. Про його лекції в ній, у 1993 і 1998 роках, треба писати окремо. Філософові йшов 80-й рік, коли він уперше приїхав до Києва. Чимало прекрасних людей, один раз відвідавши це місто, ніколи більше сюди не поверталися. Та Поль Рікер через п'ять років приїхав до Києва знову. Сказав, що вже давно перестав множити контакти та відмовляється від запрошень, але заяк прийняв звання професора *honoris causa* Києво-Могилянської академії, то відчуває обов'язок читати лекції, працювати зі студентами та колегами. Наша «друга Європа» не розпечена *такими* виявами солідарності.

Тут неможливо навіть коротко переказати думки й теми наших частих розмов із Полем Рікером у Парижі та Києві, від першої зустрічі навесні 1992 року в його улюбленій книгарні «Vrin» неподалік Сорбони й аж до останньої бесіди у нього вдома 26 березня 2004 року. Та не можу не згадати про глибоку вдячність і великий борг перед покійним Філософом.

Мало сказати, що Рікерова бібліографія визначила стратегію видавництва «Дух і літера» та коло авторів: Поль Рікер відкрив нашим читачам думку Ганні Арендт, Емануеля Левінаса, Чарльза Тейлора та Райнгарда Козелека й багатьох інших. Його філософські аргументи схилили чашу терезів на користь самої назви *Дух і літера* (Жорж Ніва спершу відмовляв від неї, на естетичний смак філолога таке поєднання видавалося громіздким). Утім, Рікер нічого не диктував і не радив, він просто був поруч, його стриманий і сповнений відваги етос відкривав простір унікального спілкування, звільняв від старих страхів і нових наслідків, його весела мудрість і самоіронія була ваговитішою (нехай проститься мені *se sacrelege*), ніж Париж, пуп інтелектуального всесвіту. Він не мав навіть крихти гордовитого знання паризьких чи американських «зірок» про своє розташування на небосхилі. Багатьох це просто збивало з пантелику. Але Рікер не був ані юродивим, ані білою вороною; важке й довге життя під ударами ХХ століття було йому дане ще й на те, щоб звичні табелі про ранги поруч із ним видавалися анахронізмом.

Тим, хто згадуватиме, що великий філософ був на нашій землі, був у світі, просто був, – стане у пригоді епіграф до книжки Поля Рікера «Пам'ять, історія, забуття», слово його покійного товариша Владіміра Янкелевича: «Той, хто був, віднині не може не бути: віднині цей таємничий і найвищою мірою незбагненний факт “був” лишається його причастям до вічності».

фото Костянтина Сігова

